

Charczuk, Anna

Siedlce w strukturach Związku Walki Zbrojnej - Armii Krajowej

Szkice Podlaskie 13, 37-55

2005

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych oraz w kolekcji mazowieckich czasopism regionalnych mazowsze.hist.pl.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Anna Charczuk
Publiczne Gimnazjum nr 3 w Siedlcach

SIEDLCE W STRUKTURACH ZWIĄZKU WALKI ZBROJNEJ – ARMII KRAJOWEJ

Należy sądzić, że czynnikiem warunkującym aktywną działalność w Siedlcach, w czasie II wojny światowej ZWZ-AK była bogata tradycja udziału Siedlczan w walkach niepodległościowych podczas powstania kościuszkowskiego oraz powstań narodowych: powstania listopadowego (bitwy: Stoczek Łukowski, Iganie) i powstania styczniowego. Istotny wpływ na udział mieszkańców Siedlec w walkach o niepodległość miała również I wojna światowa. W 1914 r. powstał w Siedlcach I oddział Związku Strzeleckiego - ZS, będący zaczątkiem Okręgu III POW. 25 listopada 1918 r. na mocy rozkazu MSWojsk. został powołany w Siedlcach 22 pp., pod dowództwem płk Władysława Pażusia.

Siedlce w okresie II Rzeczypospolitej były zróżnicowane pod względem politycznym, działały tu m.in. następujące organizacje niepodległościowe i polityczne: Stronnictwo Narodowe, Polska Partia Socjalistyczna, Polskie Stronnictwo Ludowe „Wyzwolenie”, Komunistyczna Partia Polski oraz organizacje żydowskie: Poalej Syjon, Bund, Mizrahi i Ortodoksi.

Sprawdzianem dla mieszkańców Siedlec stała się II wojna światowa. Główne partie polityczne okresu II Rzeczypospolitej w Siedlcach w konspiracji utworzyły własne organizacje wojskowe i polityczne. Były to, m.in.: Tajna Armia Polska - TAP, Tajna Organizacja Wojskowa - TOW, Konfederacja Zbrojna - KZ, Polska Organizacja Zbrojna - POZ, Komenda Obrońców Polski - KOP, Konfederacja Narodu - KN, Narodowa Organizacja Wojskowa - NOW, Gwardia Ludowa - Wolność Równość Niepodległość - GL - PPS WRN, Organizacja Wojskowa „Wilki” - OWW, oraz nie podporządkowana władzom londyńskim - Gwardia Ludowa (Polska Partia Robotnicza)¹. Trzonem armii podziemnej, która była uznana za Wojsko Podziemne był ZWZ, który reprezentował apolityczną siłę zbrojną i stanowił kontynuację WP.

¹ *Polskie Siły Zbrojne w II wojnie światowej*, t III, *Armia Krajowa*, Warszawa-Londyn 1999, s. 139-142.

1. STRUKTURY SZP-ZWZ

Pierwsze inicjatywy konspiracyjne w Siedlcach zrodziły się we wrześniu 1939 r., po zakończeniu wojny obronnej. Pierwszą organizacją o charakterze ogólnopolskim była tajna organizacja wojskowa -Służba Zwycięstwu Polski², która powstała jeszcze w czasie obrony Warszawy 27 września 1939 r., a jej celem było przygotowanie armii i zjednoczenie społeczeństwa do walki o niepodległość.

Celem tworzenia struktur zostali wysłani w teren organizatorzy SZP. Emisariuszem do Siedlec był ppor. rez. Julian Ochnik, z zawodu nauczyciel. Przybył on z Warszawy do Siedlec na początku października 1939 r.³ Nawiązał on kontakty z żołnierzami z 22 pp. i 9 pa⁴ oraz z komendantami: Związku Rezerwistów, Przysposobienia Wojskowego, kierownikami szkół i nauczycielami, m.in. nauczycielem Janem Gunią (został szefem kontrwywiadu)⁵. W socjologicznej analizie kadry SZP wyodrębnić można dwie grupy: wojskowo-paramilitarną i cywilną. Pierwsza z nich obejmowała żołnierzy WP. Wśród nich znaleźli się byli żołnierze zawodowi, oficerowie, podchorążowie, podchorążowie rezerwy, 9 DP, młodzież ze szkół podchorążych, podoficerskich oraz członkowie organizacji paramilitarnych, które działały w Siedlcach przed 1 wrześniem 1939 r.

W gronie organizatorów SZP znaleźli się oficerowie i podoficerowie, zwłaszcza kadra oficerska 22 pp: kpt. Bolesław Dziewulski, kpt. Wiktor Gilewicz, kpt. Juliusz Tatkowski, por. Jerzy Barbasiewicz, ppor. Czesław Domagała⁶. Grupę niezwiązaną z wojskiem stanowili: strażacy, kolejarze, harcerze⁷, nauczyciele szkół powszechnych i średnich: Zofia Zajchowska, Czesława Żukowska, Józef Biernacki, Jan Koryciński, Antoni Sikorski, Kazimierz Trochimiuk, Waclaw Domagała, Stanisław Posiadała, Jan Tajchert,

² M. Tokarzewski-Karaszewicz, *Jak powstała Armia Krajowa*, „Zeszyty Historyczne”, Paryż 1964, z. 6.

³ L. Dmowski, *Pod plecakiem 17 lat*, Warszawa 1998, s. 40.

⁴ J. Solnica, *Historia powstania i działalności Armii Krajowej*, relacja w zbiorach A. Ch.

⁵ J. Ochnik, *Rozkaz. Konspiracja*, Warszawa 1995, s. 43-45.

⁶ H. Piskunowicz, *ZWZ-AK w powiecie siedleckim 1939-1945*, Siedlce 1992, s. 3.

⁷ W sprawie funkcjonowania harcerzy w strukturach ZWZ obowiązywały specjalne instrukcje. Nie wolno ich było wcielać jako całości organizacyjnych, miały żyć własnym życiem. W lokalnych strukturach harcerskich powoływano komórki ZWZ tworzone wedle hierarchii władz harcerskich i w przekroju terytorialnym. Harcerze mieli pełnić służbę pomocniczą - w łączności, propagandzie, wywiadzie. Przewidziano również wykorzystanie harcerzy w powstaniu. Wytyczne, co do wykorzystania harcerstwa na terenie Kraju, L. dz. 1207/tjn, zał. 2 do maszynopisu: Do Ob. Rakonia L. Dz. 1280/tjn z 10 lutego 1940, *Armia Krajowa w Dokumentach 1939-1945*, (dalej AKD), t. I, wrzesień 1939-czerwiec 1941, Wrocław - Warszawa - Kraków - Gdańsk - Łódź 1990, s. 127.

Antoni Sikorski, Stanisław Goś, Antoni Księżopolski, Tomasz Hardejewski, Jan Gunia⁸.

Pierwszy okres działalności SZP to kształtowanie struktur terenowych. Postępował on w Siedlcach stopniowo i uwarunkowany był stanem siatki konspiracyjnej SZP i stopniem konspiracji wojskowej na tym terenie. W tak krótkim czasie od 27 września 1939 r. do 8 listopada 1939 r., tj. do momentu powołania ZWZ, SZP nie zdołała się rozwinąć w konspiracji. Istniały struktury szkieletowe, które rozbudowywano w oparciu o kadre zawodową 9DP, działaczy partii politycznych, organizacji paramilitarnych i społecznych. Rozbudowę siatki ZWZ w Siedlcach prowadzili: ppłk Jan Stencel Rawicz⁹ i mjr dypl. Marian Drobik „Dzięcioł”. Prace emisariuszy KG i komendy okręgu wspierała miejscowa kadra wojskowa: płk Feliks Jędrychowski (dowódca 22 pp)⁹, por. Michał Panasik „Michał”.

Od przełomu 1939/1940 r.¹⁰ do połowy 1940 r. trwało przejmowanie i rozbudowa struktur terenowych ZWZ.

Do stycznia 1940 r. Siedlce łącznie z obwodem siedleckim wchodziły do Okręgu Lubelskiego¹¹, potem w skład Okręgu Warszawa-Województwo¹², a następnie (w latach 1941-1943), powiat Siedlce łącznie z sześcioma innymi powiatami podlaskimi został włączony do Podokręgu Wschód („Białowieża”, „Gorzelnia”, „Jastarnia”, „Krynica”, „Kuznia”, „Struga”) Obszaru I Warszawskiego. Obwód Siedlce został oznaczony kryptonimem „Sowa”, używano też „Jesion” i „Osiek”. Powstała tu komenda obwodu ZWZ.

Funkcje komendantów obwodu pełnili kolejno:

- X 1939 - XII 1939 ppor. rez. Julian Ochnik „Kędzior”
- I 1940 – XI 1940 r. kpt. Bolesław Dziewulski „Młynarski”, wywieziony do Oświęcimia,
- XI 1940 r. – VI 1941 r. ppłk dypl. Jan Kąkolewski „Zaręba”,
- VI 1941 r. - VII 1944 r. kpt./mjr Marian Zawarczyński „Ziemowit”.

Zastępcy:

- I 1940 – I 1943 ppor. rez. Julian Ochnik „Kędzior”
- II 1943 - VII 1944 kpt./mjr w st. spocz. Grzegorz Łoziński „Bielin”, „Łysy”

Najniższą komórką terytorialną była placówka - obejmująca jedną lub kilka gmin. Siedlce należały do Ośrodka I obwodu z placówkami: Siedlce

⁸ J. Ochnik, dz. cyt., s. 44; H. Piskunowicz, dz. cyt., s. 4.

⁹ J. Ochnik, dz. cyt., s. 45-47.

¹⁰ Instrukcja dla Obywatela Rakonia z 4 grudnia 1939 r., L. 45/40/tjn, AKD, t. I, s. 10-21.

¹¹ J. Gozdawa-Gołębiowski, *Obszar Warszawski Armii Krajowej*, Lublin 1992, s. 33.

¹² Do końca 1939 r. wschodnią część Okręgu Warszawa-Województwo tworzyło 7 powiatów: Sokołów Podlaski, Węgrów, Garwolin, Mińsk Mazowiecki, Radzymin, Ostrów Mazowiecka i prawobrzeżna część powiatu warszawskiego. Tamże.

i Stara Wieś. Obwód Siedlce „Sowa” miał 9 ośrodków ZWZ. Swoją strukturą objął placówki we wszystkich gminach.

Zgodnie z podziałem organizacyjnym jednostki terytorialne organizowały obok dowództw terytorialnych także oddziały wojskowe: obwód - batalion, ośrodek (podobwód) - kompanię, gmina - pluton.

Najniższą z komórek organizacyjnych była sekcja, obejmująca pięciu żołnierzy. Kilka sekcji tworzyło drużynę złożoną zazwyczaj z mieszkańców tej samej miejscowości, a kilka drużyn tworzyło pluton¹³. Pluton stanowił podstawowy pododdział ZWZ.

W strukturze wojskowej najmniejszą jednostką była sekcja składająca się z dowódcy, zastępcy, 2-4 żołnierzy. Dwie-trzy sekcje łączono w drużynę w sile 10-14 żołnierzy. Dwie - trzy drużyny stanowiły pluton, z pocztem składającym się z dwóch obserwatorów i trzech gońców.

Jednocześnie z konsolidacją głównych ośrodków politycznych następował proces unifikacji organizacji wojskowych i paramilitarnych. Zanikały organizacje o węższym zakresie wpływów lokalnych na rzecz ZWZ. W 1941 r., jeszcze przed podjęciem akcji scaleniowej, liczba żołnierzy ZWZ w obwodzie Siedlce wynosiła około tysiąca. Liczby te uległy zmianie po akcji scaleniowej.

2. LOKALNA PRASA KONSPIRACYJNA

Już w pierwszych miesiącach okupacji pojawiły się w Siedlcach ulotki i czasopisma konspiracyjne. Były to w przeważającej mierze biuletyny spisywane ręcznie. Technika przygotowania biuletynów była prosta, teksty sporządzano w formie notatek, przepisywano na maszynie, odbijano na powielaczu i szapirografie¹⁴. Źródłem informacji były zagraniczne stacje radiowe (rosyjskie, niemieckie, francuskie), BBC¹⁵, radiostacja polska „Świt”¹⁶.

Komunikaty dotyczyły informacji o działaniach wojennych, bitwie o Anglię, działalności Rządu RP na emigracji, walk WP na froncie zachodnim¹⁷. Rozpowszechniano je drogą okólnika. Pierwsze czasopisma konspi-

¹³ B. Łoś, *Odtwarzanie przez Armię Krajową struktur organizacyjnych Armii Przedwrześniowej*, Toruń 1987, praca magisterska napisana pod kierunkiem doc. dr W. Lewandowskiego w Zakładzie Historii Wojskowej UMK, Archiwum Wojskowego Instytutu Historycznego (dalej A WIH), sygn. III/50/162, s. 59-60.

¹⁴ S. Lewandowska, *Okupowanego Mazowsza dni powszednie 1939-1945*, Warszawa 1993, s. 167-168; S. Jacennik, A. Szczepaniak, *Okupacja i konspiracja w Kotuniu Obwodu AK Siedlce 1939-1944*, Gdańsk 1994, s. 61-62.

¹⁵ J. Pawlak, *Nie walczyli dla sławy i krzyży*, Warszawa 1996, s. 16.

¹⁶ A WIH, sygn. III/26/1, k. 28.

¹⁷ A. Sałaciński, *Organizacja obwodu powiatowego Siedlce w okresie okupacji hitlerowskiej*, A WIH, sygn. 111/49/119, s. 7.

racyjne ukazywały się w niezwykle trudnych warunkach. Nie była jeszcze zorganizowana sieć kolportażu, brakowało sprzętu, papieru i środków technicznych.

W Siedlcach istniało kilka punktów nasłuchu radiowego. Jeden z nich mieścił się przy ul. Rawicza 1, następnie przy ul. Błonie 8. Zorganizował je Jan Gunia „Siwy”, prowadził inż. Franciszek Smaczny z ks. Marianem Myrzą „Wojciech”¹⁸. Zespół redagował „Codzienny Komunikat Radiowy” w nakładzie 35 egz., w 1944 r. nakład wynosił około 1000 egz.¹⁹. Drugi punkt mieścił się na przedmieściu Roskoszy. Prowadzili go: Henryk Kowalczyk i Wincenty Pieczara. Punkt działał do 1941 r. - do chwili aresztowania H. Kowalczyka²⁰.

Od września 1941 r. działał w oparciu o nasłuch z ośrodków²¹ punkt kolportażu na Sekule kierowany przez Piotra Waśko. Waśko został redaktorem „Komunikatu” po scaleniu Konfederacji Zbrojnej - (KZ) z ZWZ w drugiej połowie 1941 r. Zespół redakcyjny wydawał „Komunikaty Radiowe Dienne” i „Dziennik Radiowy z Nasłuchu”.

W Siedlcach ukazywało się 20 tytułów prasowych (z 30 wydawanych na Południowym Podlasiu)²², w tym 10 wydawał ZWZ-AK. Poza ZWZ-AK prasę wydawały: TAP, POZ, KZ. Pierwszym czasopismem SZP, jakie ukazało się jeszcze w 1939 r., były „Wiadomości Polskie” - kolportażem zajmował się ppor. rez. Tomasz Hardejewski „Grab”²³. Wśród tytułów prasowych popularną formą były: codzienny „Komunikat”, „Nasze Wiadomości”, które ukazywały się od sierpnia 1941 r. jako miesięcznik, a następnie tygodnik w nakładzie 800 egz.

Konspiracyjne periodyki były także wydawane przez inne organizacje. Staraniem SN wychodziło 5 tytułów prasowych: „Zwycięzimy”, „Geografia polityczna”, „Szaniec”, „Przełom”, „Walka” i „Wielka Polska”²⁴. Swoje pisma kolportowały: Konfederacja Narodu - „Uderzenie”, Konfederacja Zbrojna - „Znak”, TAP i KZ - „Na Straży”, „Myśl Polska” oraz Miecz i Pług - „Przegląd Wydarzeń”.

¹⁸ Zespół redakcyjny tworzyli też: Henryk Kowalski, Wincenty Pieczara, Stefan Nowakowski.

¹⁹ H. Piskunowicz, dz. cyt., s. 30.

²⁰ P. Matusak, *Siedlce 1939-1944*, [w:] *Siedlce 1448-1995*, praca zbiorowa pod red. E. Pawłowskiego, Siedlce 1996, s. 130.

²¹ Punkty nasłuchu mieściły się w: Krześlinie - u Jana i Wacława Biedrunów, Niwiskach - u Marcelego Abramczuka, na kolonii Wiśniew - u Alojzego Jaworskiego, Świniarach - u Ługowskiego.

²² S. Lewandowska, *Polska konspiracyjna prasa informacyjno-polityczna 1939-1945*, Warszawa 1982, s. 52.

²³ P. Matusak, *Siedlce 1939-1944...*, s. 130.

²⁴ M. Krasuski, *Zarys historii XII Komendy Okregu NSZ*, zbiory Z. Goławskiego.

Od września 1941 r., po scaleniu TAP z KZ, a następnie z ZWZ, BIP obwodu siedleckiego przejął kolportaż pism „Na Straży” i „Myśl Polska” oraz „Wiadomości Polskich”. Charakter gazetek uległ wówczas zmianie, zaczęto zamieszczać przedruki z prasy innych organizacji.

Od jesieni 1942 r. przystąpiono do wydawania przedruku „Biuletynu Informacyjnego” - pismo w nowej szacie nosiło nazwę „Biuletyn Informacyjny Ziemi Podlaskiej”²⁵. Ukazywało się jako tygodnik w nakładzie około 1000 egz. Drukarnia mieściła się w piwnicy łaźni miejskiej przy ul. Świętojańskiej. Bezpieczeństwo podczas składania i powielania zapewniali kierownicy łaźni - bracia Kurowscy. „Biuletyn” wydawali: Tomasz Hardejewski „Grab”, Zygmunt Gostkowski „Jacek” i Jan Benedycki. Numery drukował zawodowy drukarz Jan Dębski. Drugi punkt drukarski mieścił się w sklepie Władysława Makacia przy ul. PCK.

Należy też wspomnieć o gazetkach wydawanych w kręgu harcerskim. Wydawnictwa Szarych Szeregów - (SzSz) wychodziły w powiązaniu z BIP. W Siedlcach SzSz wydawały pismo „Zew” (dwutygodnik 100-500 egz.). Ukazywał się regularnie przez okres 2 lat. W latach 1940-1942 ukazało się łącznie ponad 70 numerów. W skład zespołu redakcyjnego wchodził: Wiesława Lodwich, Halina Chejło, Jerzy Płazewski i Jerzy Romaniak. Redaktorem był J. Płazewski. „Zew” walczył z propagandą niemiecką, propagował demokratyzację życia społecznego, informował o przykładach postaw patriotycznych. Znajdowały się w nim przedruki z pisma Komendy Pogotowia Harcerok „Dziś i jutro”, „Naszych Wiadomości”, „Rzeczpospolitej” i „Biuletynu Informacyjnego”²⁶.

Prasa Siedlec nie była jednorodna. Miała charakter informacyjny. Dominowały w niej wydarzenia frontowe. Zamieszczano w niej wiersze patriotyczne. Prasa spełniała też rolę psychologiczną przez zmniejszanie ciągłego poczucia zagrożenia za pomocą ciętego humoru, okupacyjnego słownictwa i przekazywanego za jej pośrednictwem wizerunku wroga. Na uwagę zasługują wydawnictwa komórki „N” - drobne gazetki, ulotki, hasła, ulotki reklamowe i satyra rysunkowa.

Zespół redakcyjny składał się z 2-6 osób. Pisma siedleckie charakteryzowały się kilkustronną objętością i niskim nakładem. Brakowało środków finansowych na ich wydawanie, stąd często ograniczano się do wydania kilkunastu numerów, poza dziennikami, których nakład ze względu na częstotliwość ukazywania się był znacznie wyższy. Często zmianom ulegała częstotliwość ukazywania się pisma. Prasa konspiracyjna na tym terenie powstawała w sposób samorzutny. W latach 1939-1940 przechodziła ona

²⁵ „Tygodnik Siedlecki” 1996, nr 1.

²⁶ W. Lodwich-Jackowiak, *Praca pogotowia harcerok w Siedlcach w latach 1939-1945*, Światowy Związek Żołnierzy AK, zeszyt 2, s. 16.

stadium fazy organizacyjnej i pełniła funkcję informacyjną. Pracowano wówczas bez cenzury i konkretnych wytycznych dowództw w tej dziedzinie, bez doświadczenia i sprzętu.

Warto wspomnieć, że do Siedlec docierała także konspiracyjna prasa centralna: „Dziennik Radiowy”, „Biuletyn Informacyjny”, „Agencja Prasowa”, „Wiadomości Polskie”, „Rzeczpospolita”, „Insurekcja”, „Żołnierz Polski” oraz odezwy i ulotki. Dostarczaniem prasy centralnej z Warszawy do Siedlec zajmowali się kurierzy i członkinie Wojskowej Służby Kobiet. Kurierkami były: „Marysia” (NN), Genowefa Więckowska „Rozalka”, Zofia Zajchowska „Halina”, Janina Jankiewicz „Danka”, Feliksa Grunwald „Scholastyka”, Irena Wujec-Plichta „Bombowiec” i Józefa Dziewulska „Elwira”²⁷. Rolę kurierów pełnili też: Mieczysław Gruszecki „Konrad”, Stanisław Biardzki „Róg”²⁸ oraz Waław Chrzanowski „Zadra”²⁹. Podczas przewożenia prasy miało miejsce legitymowanie przez Niemców pasażerów, stąd ważne było dobre ukrycie prasy, co ułatwiali kolejarze. Kurierzy ryzykowali życiem³⁰. Za schwytanie z tajną gazetą Niemcy rozstrzelowali, podobnie jak schwytanego z bronią.

W Siedlcach działało siedem punktów rozdzielczych prasy dla ośrodków obwodu³¹. Pomysłowość w przewożeniu prasy była różnorodna³². Niekiedy miały też miejsce tragiczne wypadki³³.

²⁷ J. Solnica, relacja w zbiorach A. Ch.

²⁸ Władysław Mieczysław Gruszecki, relacja w zbiorach A. Ch.

²⁹ T. Chojecki, *Walka i losy żołnierzy AK obwodu Siedlce w okresie*, A. WIH, sygn. 111/49/327.

³⁰ W kwietniu 1943 r. Waław Chrzanowski pobrał prasę z punktu w Warszawie i udał się w drogę powrotną do Siedlec. Po przyjeździe pociągu na stacji kolejowej w Siedlcach Niemcy urządzili na niego obławę. „Zadra” wyrzucił konspiracyjną prasę przez okno i wymknął się z drugiej strony peronów, skąd odebrał prasę. Ukrył się w mieszkaniu Zygmunta Wróblewskiego.

³¹ Punkty te mieściły się przy: ul. Pułaskiego 7 - w sklepie Antoniego Bujnika; ul. Piłsudskiego 58; ul. Piłsudskiego - w zakładzie szewskim Uziębły; ul. Starowiejskiej 7 - w sklepie Alojzego Sałacińskiego; ul. Kilińskiego - w sklepie Bronisławy Duławy i w zakładzie szewskim Alojzego Frackiego; ul. Sokołowskiej - w warsztacie rymarskim Skupa; rogu ulic Sekulskiej i 3 Maja u Książka

³² Czasopisma pakowano też w pudełka wypełnione proszkiem do farbowania tkanin. Wykorzystywano różne możliwe sposoby przemytu prasy. Niekiedy wykorzystywano nawet znajomość z niemieckimi oficerami.

³³ W 1943 r. kolporter pobrał prasę z mieszkania Grunwaldowej w Siedlcach przy ul. Kilińskiego. Nie zdążył na pociąg i zatrzymał się na noc u kolegi. W nocy Niemcy dokonali rewizji mieszkania, kolporter wysypał Grunwaldową, która zginęła w obozie.

3. WYWIAD I KONTRWYWIAD

Jedną z ważnych płaszczyzn działalności ZWZ-AK była ochrona organizacji własnych sił przed przenikaniem okupanta jego ideologii do społeczeństwa, prowadzono także rozpoznanie przeciwnika oraz nastrojów niemieckich.

Od 1927 r. istniała placówka kontrwywiadowcza DOK IX i sieć wywiadowcza na Podlasiu, co było związane z dużym w Siedlcach garnizonom wojskowym i dowództwem 9 DP. Garnizon ten był narażony na działalność ze strony obcego wywiadu. Placówka w Siedlcach obejmowała miejscowości: Łuków, Biała Podlaska i Bielsk Podlaski, Międzyrzec Podlaski. W tych miejscowościach znajdowały się ośrodki wywiadowcze. 30 kwietnia 1938 r. na terenie DOK IX działało 709 agentów i informatorów, z tego na placówce w Siedlcach - 117³⁴. Część oficerów siatki Oddziału II WP, zwłaszcza agentur, pracowała w wywiadzie i kontrwywiadzie obwodu ZWZ-AK Siedlce w okresie okupacji niemieckiej.

Począwszy od 1940 r. w Siedlcach działała wyspecjalizowana ekspozytura kolejowa wywiadu ofensywnego O II KG ZWZ, przekształconej w „Stragan”³⁵.

W połowie 1940 r. utworzono w Siedlcach Ekspozyturę nr 2. Siedlecki wywiad odgrywał rolę znaczącą w strukturze wywiadu Obszaru I Warszawskiego z racji swego strategicznego położenia, węzłów kolejowych: Warszawa-Siedlce-Łuków-Biała Podlaska-Terespol. Obserwacja komórek wywiadu przez ZWZ wojsk nieprzyjaciela służyła synchronizacji danych z poszczególnych obwodów dając pełne dane o trasach przemarszu i o ich dynamice³⁶. Od marca 1941 r. nastąpiło zaktywizowanie wywiadu, głównie

³⁴ Centralne Archiwum Wojskowe, 1772/89/780, wykaz sieci agentury Brześć n/Bugiem.

³⁵ Była to centralna sieć wywiadu ofensywnego, która gromadziła dane o OdeB Wojsk niemieckich. Weryfikowano dane komórek i sieci wywiadowczych okręgów ZWZ. Poza Siedlcami sieć „Straganu” obejmowała: Lublin, Skarżysko, Kraków, Warszawę. „Stragan” miał rozbudowaną sieć wywiadu kolejowego, posiadał swoich informatorów na głównych węzłach kolejowych. Rejestrował ruchy wojsk, transporty, system zaopatrzenia wojsk. P. Matusak, *Wywiad Związku Walki Zbrojnej Armii Krajowej 1939-1945*, Warszawa 2000., s. 138.

³⁶ A WIH, sygn. 111/31/25, Sprawozdanie informacyjne za maj 1942 r., k. 70-85.

na odcinku kolejowym³⁷. Prowadzono także wzmożoną obserwację dróg i ruchu samochodów wojskowych³⁸.

Odrębną, zakonspirowaną strukturę i własną sieć miał wywiad prowadzony na kolei przez kolejarzy. Zajmował się on obserwacją ruchów wojsk nieprzyjaciela³⁹. Powstała na tym terenie Tajna Armia Polska została utworzona przez związanego z wywiadem mjr Jana Włodarkiewicza. W styczniu 1940 r. utworzono okręg IV TAP Podlasie, a jego komendantem został kpt. Stefan Eljański „Jasiński”. Funkcję szefa wywiadu okręgu IV sprawował Jan Ostrowski, a następnie Karol Sęk⁴⁰. W Siedlcach wywiad kolejowy prowadziła kompania pod dowództwem Antoniego Frankowskiego „Benota”⁴¹.

Na terenie Siedlec wywiad korzystał także z pomocy WSK⁴². Kobiety dostarczały informacji o sytuacji w urzędach i starostwach. Obsługiwały sieć łączności i prowadziły punkty kontaktowe wywiadu⁴³. Sporządzały też listy zagrożonych aresztowaniem i wywiezieniem do obozów. Pośredniczyły w przekazywaniu „grypsów” dla więźniów.

Od 1942 r. na terenie więzienia w Siedlcach działała specjalna komórka wywiadowcza, której zadaniem było udzielanie pomocy więźniom przez nawiązywanie kontaktów z aresztowanymi i przyjmowanie ich relacji z przesłuchań w Gestapo⁴⁴. Komórkę tworzyli funkcjonariusze ówczesnej straży więziennej, m.in.: Marian Chmielewski „Miły”, Ludwik Dąbrowski

³⁷ Miało to związek z masowym napływem niemieckich jednostek wojskowych w rejon Siedlec i przygotowaniem III Rzeszy do agresji na ZSRR. W kwietniu 1941 r. wywiad siedlecki odnotował silnie wzmożony ruch niemieckich transportów wojskowych w kierunku Łukowa i Lublina.

³⁸ A WIH, sygn. m/31/25, Sprawozdanie informacyjne za maj 1941 r., k. 1-3. Przykładowo przepustowość linii kolejowej Małkinia - Siedlce wynosiła w I połowie 1941 r. 31 pociągów.

³⁹ Raport wywiadu wojskowego Komendy Obwodu Puławy z 20 maja 1941 r., I. Caban. Z. Mańkowski, *Związek Walki Zbrojnej...*, cz. II, s. 16-21.

⁴⁰ P. Matusak, *Wywiad Związku Walki Zbrojnej...*, s. 237.

⁴¹ Kompanię tworzyły trzy plutony w składzie po trzy drużyny po 16 żołnierzy każda. I pluton kwaterował w Siedlcach, II - w Hołubli, III - w Sokołowie Podlaskim. Najmniejszą komórką była sekcja w składzie 1+4. Szeregowi kompanii rekrutowali się głównie z kolejarzy. „Benot” utrzymywał łączność z plutonami przez łączniczkę „Ewę”. K. Sobolewski, *Wspomnienia z walk Grupy Operacyjnej „Wschód” AK w widiach Bugu i Wisty*, A WIH, sygn. 111/49/98, s. 4.

⁴² K. Sobolewski, *Wspomnienia z walk...*, A WIH, sygn. III/49/98, s. 3.

⁴³ W. Łodwich-Jackowiak, *Praca Pogotowia Harcerek...*, *Zeszyt 2*, s. 7; J. Z. Sawicki, *VII obwód...*, s. 157.

⁴⁴ Gestapo znane było z krwawych przesłuchań, których wynikiem często były wsypy. Konieczne było, więc poznanie zakresu obciążeń w celu ostrzeżenia „wsypanych”, zmiany miejsca ukrycia broni, czy pozbycia się „fantów”, np. ulotek.

„Maciuś”, Zygmunt Gostkowski. W pracach na rzecz więźniów uczestniczyli także kapelani więzienni: ks. Marian Myrcha i ks. Michał Pióro⁴⁵. Dostęp do siedleckiego więzienia sieci wywiadu AK zapewniał jego naczelnik Apolinary Świdorski.

Dzięki operatywności sieci wywiadu AK z tego więzienia uniknięto niejednokrotnie większych „wsyp” organizacji działających na terenie obwodu siedleckiego. Znaczne zasługi w ostrzeganiu zagrożonych wykazali: szef kontrwywiadu - Jan Gunia „Siwy” i Zygmunt Gostkowski. Informacje umożliwiały więźniom przyjęcie odpowiedniej linii obrony podczas śledztwa w Gestapo.

W pracach wywiadowczych uczestniczyły także Szare Szeregi⁴⁶ i Pogotowie Harcerk. Pracami Szarych Szeregów kierował drużynowy harcerstwa w Liceum im. B. Prusa w Siedlcach, Stanisław Rylle⁴⁷. Harcerki sporządzały meldunki o ruchach drogowych wojsk⁴⁸. Za pośrednictwem strażnika Ludwika Dąbrowskiego harcerki zdobywały listę aresztowanych i termin wywożenia więźniów poza obręb więzienia⁴⁹.

W Siedlcach działała również komórka kontrwywiadu, a jej szefem był Jan Gunia „Siwy”⁵⁰. Zakonspirowana sieć kontrwywiadu AK docierała do instytucji okupanta: posterunków żandarmerii, urzędów gmin, miast i starostw, urzędów pocztowych, policji granatowej i kryminalnej. Informatorów pozyskiwano nawet spośród Niemców. Z komórek tych napływały informacje o zamierzeniach i poczynaniach okupanta oraz o konfidentach i kolaborantach.

W Komendzie Powiatowej Policji w Siedlcach informacje na rzecz kontrwywiadu ZWZ-AK przekazywali: plut. Kazimierz Jakimiak, st. sierż. Józef Dmowski. Na terenie Siedlec na rzecz kontrwywiadu pracowali komendanci posterunku - st. sierż. Edward Kędzia, a także osoby niepełniące

⁴⁵ „Tygodnik Siedlecki”, 1994, nr 45.

⁴⁶ A WIH, sygn. III/21/6, Rozkaz Komendanta Głównego PZP nr 129/1 z 16 marca 1942 r. Szare Szeregi miały pełnić służbę pomocniczą w zakresie łączności i wywiadu. Przy komendach obwodowych powołano zespoły wywiadowcze i zespoły łączności między terytorialnymi komórkami wywiadu. Ich zadaniem była też obsługa punktów obserwacyjno-alarmowych.

⁴⁷ Rylle został aresztowany w 1941 r. i zamordowany następnie w Oświęcimiu.

⁴⁸ W Siedlcach istniały dwa punkty informacyjne notujące numery rejestracyjne wozów i znaki jednostek, godzinę oraz kierunek kolumn przejeżdżających przez miasto. Meldunki przekazywano łącznikowi Henrykowi Tomaszewskiemu.

⁴⁹ Pośrednictwo L. Dąbrowskiego umożliwiało wymianę grypsów między więźniami a ich bliskimi, ustnych przekazów o przebiegi badań uwięzionych z prośbą o przekazanie informacji dla ich rodzin. Zdobyte informacje przekazywano komórkom tutejszego wywiadu.

⁵⁰ J. Ochnik, dz. cyt., s. 48.

stanowisk w niemieckich urzędach, np. Makary Taczalski - właściciel komisu⁵¹.

W Starostwie Siedleckim dane o łapankach i planowanych działaniach Starosty dla AK przekazywali Niemcy Kuczera i Trawilandus. Sekretarką Starosty Powiatowego w Siedlcach była Zofia Polak, która za wiedzą i zgodą AK podpisała Volklistę, przechwytywała anonimy i donosy. Jej konspiracyjna praca uratowała od aresztowań rodzinę Majewskich i kilku mieszkańców Krześlina, posądzonych o działalność komunistyczną.

Istotną rolę w przechwytywaniu donosów odegrali w Siedlcach pracownicy poczty pracujący na rzecz wywiadu AK, - Jakub Sakowski i Aleksander Knabit. Efektem pracy kontrwywiadu było wyeliminowanie z terenu donosicieli, którzy przyczynili się do aresztowań. Za przechwytywanie korespondencji adresowanej do Gestapo i żandarmerii pracownicy poczty zapłacili najwyższą cenę. Wydał ich kolega z urzędu pocztowego. W wyniku jego donosu w grudniu 1943 r. na Pawiaku został zamordowany Aleksander Knabit, w Siedlcach śmierć ponieśli Jakub Sakowski i Marian Zientara. Denuncjatora zlikwidowano w maju 1944 r.⁵².

4. SZARE SZEREGI

ZWZ-AK miała ścisły związek ze wspomnianymi SzSz, które współpracowały z siedleckim obwodem AK⁵³. W marcu 1942 r. powstał zastęp „Muszkietierów”, w jego skład wchodził: Leszek Skup „Aramis”, Lucjan Dmowski „Athos”, Wiesław Kniaziński „Portos”, zastępowym był Zdzisław Kalinowski „Kruk” byli to uczniowie siedleckiej Szkoły Mechanicznej. L. Dmowski pisze: „Jeśli na murach naszego miasta pojawiły się jakieś napisy lub ulotki życzące Hitlerowi i jego armii wszystkiego najgorszego, wiadomo było, że jest to dzieło harcerzy z siedleckich Szarych szeregów. Po-

⁵¹ H. Piskunowicz, dz. cyt., s. 35-37. Taczalski miał dostęp do szefa Gestapo w Siedlcach, Juliusza Dubbego. Szerokie kontakty Taczalskiego z Gestapo pozwalały na pozyskiwanie informacji rozpoznawczych.

⁵² *1831 dni zmagania a hitlerowskim najeźdźcą Kalendarium działań bojowych i dywersyjnych Podokręgu Armii Krajowej Warszawa-Wschód 1.09.1939 - 4.09.1944*, praca zbiorowa pod red. W. Augustynowicza, E. Muszyńskiego, M. Rękawka, Pruszków 2000, s. 99.

⁵³ L. Dmowski, dz. cyt., s. 41-42. Najmłodszy do lat 14 to „Zawiszacy”, najstarsi byli wykorzystywani do ostrzegania ludzi przed aresztowaniem czy łapankami. Grupa średnia chłopcy w wieku 14-17 lat trafiali do Szkół Bojowych, w których w lesie na Sekule i nad rzeką Muchawką uczono posługiwania się szyframi, trenowano orientacje w terenie, podchody i zwiad, posługiwanie się granatem - był to program przygotowujący do służby wojskowej. Od 18 r. życia harcerze mieli szansę przejścia do Grup Szturmowych, które wykonywały zadania bojowe, niekiedy w ramach Kedywu AK, np. sypaniu do pomp proszku uszkadzającego pierścienie. W ramach specjalnej akcji „Tse-tse” SzSz wysyłały listy do Niemców i Volksdeutsów z ostrzeżeniem.

dobnie, gdy na zakazane oficjalnie polskie święto narodowe ktoś ową rocznicę przypomniał (bo pojawiły się biało-czerwone polskie flagi), gdy ktoś zerwał chorągiew hitlerowską, albo postawił na grobach poległych w kampanii wrześniowej żołnierzy polskich białe, brzoźowe krzyże - wiadomo było, że znowu zadziałał jeden z naszych zastępów harcerskich⁵⁴.

SzSz prowadziły mały sabotaż, akcje propagandy wizualnej, dywersyjnej o charakterze antyniemieckim. Na terenie Siedlec propaganda antyhitlerowska harcerzy przejawiała się w wypisywaniu hasel na murach, malowaniu kotwicy Polski Walczącej, zrywaniu obwieszceń okupanta. Szare Szeregi prowadziły niszczenie gablot przy zakładach fotograficznych, zrywanie flag hitlerowskich przed budynkami niemieckich instytucji. Duże zasługi w tej formie walki położył harcerz Jerzy Romaniak, który w końcu lipca 1941 r. w centralnym miejscu Siedlec przestawił proporzycyki oznaczające linie zwycięstw wojsk niemieckich na froncie. Niemcy w Siedlcach tuż obok pomnika Piłsudskiego ustawili znacznych rozmiarów drewnianą mapę Europy, na której po napaści Niemiec na ZSRR zaznaczali aktualne położenie Wehrmachtu na froncie wschodnim. Miało to wydzźwięk propagandowy, bowiem obok mapy ustawiony był napis „Deutschland siegt an allen fronten” (Niemcy zwyciężają na wszystkich frontach). Wkrótce pojawił się napis „Liegt” - Niemcy leżą na wszystkich frontach⁵⁵. Za ten czyn w odwecie Niemcy aresztowali 10 mieszkańców Siedlec⁵⁶. W 1942 r. zastęp Henryka Chakowskiego „Żaka” wymalował na zbiegu ulic Pułaskiego i Kilińskiego rzucający się w oczy napis: „PPR- WRÓG”.

Zasługą SzSz było palenie zniczy w rocznice narodowe, składanie wieńców z biało-czerwonymi wstęgami na grobach poległych żołnierzy września 1939 r. W listopadzie 1943 r. na stadionie sportowym siedleccy harcerze w noc poprzedzającą Święto Narodowe wciągnęli na maszt biało-czerwone flagi, mimo, że była godzina policyjna i panował w mieście duży ruch patroli policji.

Innymi przejawami walki z propagandą wizualną okupanta było malowanie na murach „żółwia” -symbolu powolnej pracy⁵⁷, dokonywanie korekt w napisach niemieckich. Do niemieckiego znaku Victoria dopisywano Aliant.

SzSz z Siedlec współpracowały z BIP AK obwodu Siedlce, brały czynny udział w akcji „N”. Docierały z gazetkami i ulotkami do niemieckich

⁵⁴ L. Dmowski, dz. cyt., s. 47-48

⁵⁵ Tamże, s. 39-40.

⁵⁶ W. Łodwich-Jackowiak, dz. cyt.,; „Nowe Echo Podlasia”, 1992, nr 23.

⁵⁷ P. Matusak, *Prasa konspiracyjna na Podlasiu w latach okupacji niemieckiej 1939-1944*, [w:] *Prasa podlaska w XIX-XX wieku. Szkice i materiały*, t. I, praca zbiorowa pod red. D. Grzegorzczuka i A. Kołodziejczyka, Siedlce 2000, s. 119.

koszar, niemieckiego Domu Żołnierza, na stację i miejsc w których zatrzymywały się niemieckie pociągi urlopowe i z rannymi. Trzech harcerzy SzSz, uczestników tych akcji: Wiesław Kniaziński „Portos” i Zdzisław Kalinowski „Kruk”, Zenon Szmurło aresztowano i rozstrzelano 17 grudnia 1943 r. w publicznej egzekucji (w odwecie za likwidację 15 grudnia 1943 r. Juliusa Dubbego)⁵⁸.

Warto wspomnieć, że w Siedlcach działał oddział do zadań specjalnych, tzw. „Piątka do Zadań Specjalnych”. Podlegała ona mjr „Ziemowitowi”. Wykonała ona precedensowy wyrok na likwidatorze siedleckiego getta, szefie Gestapo w Siedlcach - Juliszu Dubbe. Wydany na Dubbego wyrok WSS wykonali żołnierze „Piątki” 15 grudnia 1943 r.⁵⁹. Za zlikwidowanie Dubbego kpr. Zygmunt Koczkodaj „Zygmunt” został odznaczony Krzyżem Walecznych⁶⁰. Akcja ta pociągnęła za sobą dwie represje w mieście. W nocy 15/16 grudnia 1943 r. patrole Gestapo i żandarmerii wzięły w Siedlcach, wyciągając z mieszkań, 70 zakładników, wśród nich dwóch oficerów ze sztabu komendy obwodu AK: kpt. Alojzego Sałacińskiego „Topór”, „Wieniawa” (kierownik II referatu obwodu w Siedlcach) oraz kpt. Jana Gilewicza „Wolf” (kierownik referatu V komendy obwodu).

5. SCALENIE

Prace scalenkowe, zapoczątkowane w styczniu 1940 r.⁶¹ były jednym z najtrudniejszych zadań w dziedzinie wewnętrzno-organizacyjnej ZWZ. Na przeszkodzie stał min. powszechny kryzys zaufania, jaki zapanował w społeczeństwie polskim do sanacyjnej armii po klęsce wrześniowej.

Do 1941 r. podporządkowały się organizacje konspiracyjne, których wewnętrzno-organizacyjna struktura uległa rozbiciu przez Niemców. Do grupy tej należały organizacje rozbite przez okupanta, które utraciły łączność z wyższymi ośrodkami dyspozycyjnymi, np. OWW, KOP: W drugim etapie akcji scalenkowej AK podporządkowały się organizacje, których

⁵⁸ 1831 dni zmagañ..., s. 98-99.

⁵⁹ Dubbe przybył do zakładu fryzjerskiego, którego właścicielem był Władysław Chrzanowski. W tym samym czasie oczekiwał na swoją kolejkę Zygmunt Koczkodaj „Zygmunt”, jeden z żołnierzy Piątki DS. Koczkodaj udał się po pomoc do Mariana Bulika „Żbika” z Piątki DS. Po wyjściu z zakładu Dubbego oddali do niego pięć strzałów. Zabrali mu dokumenty i broń. Znaleźli schronienie w domu siostry „Zygmunta”.

⁶⁰ A WIH, sygn. III/31/6, Wniosek inspektora Janczara o odznaczenie kpr. „Zygmunta” Krzyżem Walecznych, k. 42.

⁶¹ Pierwotny plan przeprowadzenia scalenia został wydany jako *Instrukcja dla Ob. Rakonia z 16 stycznia 1940 r.* Mówiła ona o podporządkowaniu wszystkich organizacji politycznych jednemu ośrodkowi dyspozycyjnemu. Rozkaz przeprowadzenia scalenia w 3 fazach ukazał się natomiast pod datą 8 stycznia 1940 r. jako *Meldunek nr 4. PSZ...*, t. III, s. 126-128.

ośrodki kierownicze scalały się na szczeblu centralnym. Do nich należy zaliczyć: POZ, KZ. Poprzez te organizacje ZWZ-AK Południowego Podlasia wchłonał częściowo struktury innych organizacji, np. ZCZ, który scalał się z KZ⁶². Największe problemy scaleniowe występowały w ruchu narodowym i lewicowym.

Liczba żołnierzy podporządkowanych ZWZ-AK na terenie Siedlec z poszczególnych organizacji przedstawiała się następująco. Najwięcej żołnierzy przekazały TAP - 600 i KZ - 500. Najmniej OWW „Wilki”-90, NOW-30.

Ogółem w wyniku scalenia oddziały ZWZ-AK na terenie Siedlec zostały zasilone ponad 1,5 tys. żołnierzami innych organizacji. Za organizacje niescalone z terenu miasta można uznać:

- BCH - Umowę scaleniową podpisano w sierpniu 1943 r., ale obejmowała ona tylko gminy Skupie i Wodynie. Wystąpiły trudności hamujące proces scaleniowy.
- NSZ - Rozkaz KG AK z 7 marca 1944 r. o scaleniu wywołał rozbitcie w Komendzie Okręgu i KP Siedlce NSZ. Część żołnierzy NSZ poparła scalenie z AK, jednak większość postanowiła kroczyć własną drogą akceptując rozkaz KG NSZ - ONR (ZJ) płk Stanisława Nakoniecznikowa-Klukowskiego o niepodporządkowaniu się NSZ Armii Krajowej.
- POZ - po rozmowach wstępnych nastąpiło zerwanie porozumienia, a żołnierze POZ podporządkowali się BCh
- *GL-AL* - prezentująca wrogie stanowisko wobec scalenia

Akcję scaleniową charakteryzowała dwustopniowość. Po wzajemnym rozpoznaniu organizacyjnym i kompetencyjnym następowało zawieranie wstępnej umowy o scaleniu. Ogółem liczba żołnierzy AK w szczytowej fazie rozwoju w lipcu 1944 r. w obwodzie Siedlce wyniosła około 4, 5 tys.

6. PLAN ODBUDOWY SIŁ ZBROJNYCH

Siedlce i obwód siedlecki w czasie mobilizacji zostały wyłączony z odtwarzania 9 DP. Odtwarzały natomiast 8 DP AK dla Obszaru Warszawskiego. Wynikało to z faktu, że w innych dywizjach braki osobowe uzupełniano przesunięciami całych pułków do innych dywizji, stąd przesunięcie należącego przed 1 wrześniem 1939 r. 22 pp do 9 DP z 9 do 8 DP odtwarzanej przez Obszar Warszawski⁶³. Plan operacyjny „Burza” przewidywał dla Podokręgu Wschód odtworzenie 8 DP AK (13, 21, 22 i 32 pp AK), która

⁶² I. Caban, Z. Mańkowski, *Związek Czynu Zbrojnego*, „Kamena”, 1986, nr 48.

⁶³ P. Matusak, *8 Dywizja Piechoty Armii Krajowej*, [w:] *8 Dywizja Piechoty w dziejach oręża polskiego*, pr. zb. (E. Kospath- Pawłowski, P. Matusak, D. Radziwiłłowicz), Pruszków 1995, s. 142.

miała wchodzić w skład Grupy Operacyjnej „Wschód” pod dowództwem ppłk Hieronima Suszczyńskiego „Szelligi”⁶⁴.

Rozkaz KG AK z 9 kwietnia 1942 r. przewidywał odtwarzanie jednostek stacjonujących na danym terenie, wobec czego w ramach OSZ obwód Siedlce odtwarzał w I rzucie I batalion 22 pp i 9 pal (pułk ten stacjonował przed wojną w Siedlcach) wchodzących w skład 9 DP AK. Na dowódcę I batalionu 22 pp przewidziano mjr Mariana Zawarczyńskiego, zaś dowódcą 9 pal był mjr Władysław Zalewski „Nowina”, „Leśnik”⁶⁵. W kwietniu 1942 r. po skryształowaniu II wersji powstania powszechnego 22 pp wszedł w skład Grupy Operacyjnej „Wschód” z 8 DP. Etatowy 22 pp przekazano z 9 do 8 DP⁶⁶. Natomiast zawiązek 9 pal w sile dywizjonu pozostał w 9 DP. 9 pal tworzyły: 9 batalion saperów (odtworzony w Modlinie), 9 kompania ckm, 9 batalion OPL. W obwodzie Siedlce zmobilizowano 865 żołnierzy, z których utworzono I batalion 22 pp⁶⁷.

W połowie lipca 1944 r. stan liczebny I batalionu 22 pp przedstawiał się następująco: 35 oficerów, 37 podoficerów i 816 szeregowych, zaopatrzenie w broń: 8 ckm, 15 rkm, 322 kb, 75 pm, 115 pistoletów i 295 granatów. Wyposażenie bojowe odtwarzanego batalionu pokrywało średnio około 75% ogółu zapotrzebowania. Należy zaznaczyć, że odtwarzanie stacjonującego przed 1 wrześniem 1939 r. w Siedlcach 22 pp podzielono między obwody: Siedlce - 1 batalion, Sokołów Podlaski - 2 batalion i Mińsk Mazowiecki - 3 batalion.

Odtworzenie 22 pp, odbywało się w oparciu o zawiązki oddziałów partyzanckich, uzupełnionych w założeniu do pełnych stanów osobowych przed planowanym powstaniem. Pluton szkieletowy liczył w granicach 25-30 żołnierzy, pełny - 50-60, a kompania szkieletowa (w składzie 3 plutonów) około 75-90 żołnierzy. Pełna kompania liczyła około 150-180 żołnierzy. Analogicznie batalion szkieletowy liczył 225-270, pełny - 450-540 żołnierzy⁶⁸.

⁶⁴ Tamże, s. 819; J. Kijewska, A. Sanojca, *Schemat organizacyjny SZP-ZWZ-AK. 1939-1945*, „Dzieje Najnowsze”, 1980, nr 3.

⁶⁵ W skład odtwarzanego 9 pal wchodziły: 9 batalion saperów (odtworzony w Modlinie), 9 kompania ckm, 9 batalion OPL, 9 oddział łączności, 9 kompania ppanc, 9 oddział rozpoznawczy, sześć kompanii kolejowych.

⁶⁶ S. Rzepski, *Organizacja i szkolenie 8 Dywizji Piechoty w 1944 r.*, „WPH”, 1967, nr 3; K. Kaczmarek, *Wystawienie z armii WP. Sierpień 1944 - styczeń 1945*, „WPH”, 1971, nr 4 i 1972, nr 2; W. Jurgielewicz, *Rozbudowa ludowego Wojska Polskiego w drugiej połowie 1944 r.*, „WPH”, 1963, nr 2 i 1963, nr 4.

⁶⁷ 1831 dni zmagania..., s. 87.

⁶⁸ Na podstawie: Cz. Kurowski, B. Woźniecki, *Działania partyzanckie*, Warszawa 1975, s. 84-86.

Zakładano także odtworzenie, poza oddziałami piechoty, artylerii, służby saperskiej, łączności, przeciwpancernej, sanitarnej i kwatermistrzostwa. Ponadto w II rzucie w oparciu o ośrodek mobilizacyjny 22 pp w Siedlcach realizowano odtworzenie 82 pp.

Uzupełnienie stanów osobowych AK odbywało się tu latem 1944 r. już w czasie błyskawicznej ofensywy ACz, której wojska w pościgu za cofającymi się wojskami niemieckimi wkroczyły na Podlasie. Oddziały partyzanckie były w ogniu walk, w wyniku czego dochodziło tu do licznych starć z Wehrmachtem. W Siedlcach i powiecie stacjonowały oddziały niemieckie: 3 DPanc, SS „Totenkopf”, 5 DPanc. SS „Wiking” z 2 Armii, a także 5, 73, 211 DP. Odtwarzane jednostki formowano tu w bezpośrednich walkach z Niemcami na szosach i węzłach kolejowych na trasach: Siedlce-Łuków-Biała Podlaska, Siedlce-Sokołów Podlaski. Jednocześnie uzupełniano broń i prowadzono intensywne szkolenie.

Z założeń planu operacyjnego KG AK dla Obszaru Warszawskiego Podokręgu Wschodniego tylko w obwodzie Siedlce oraz obwodach Sokołów Podlaski i Węgrów, zgodnie z planem odtworzono bataliony 22 pp, co nie powiodło się w pozostałych obwodach podokręgu.

7. AKCJA BURZA

Plan akcji „Burza” przewidywał dla I batalionu 22 pp (obwód Siedlce):

- zabezpieczenie obiektów przemysłowych i użyteczności publicznej Siedlec (w tym elektrowni),
- ochronę mienia ludności cywilnej przed rabunkiem i grabieżą,
- nękanie wycofujących się z miasta Niemców⁶⁹,
- opanowanie lotniska Strzała⁷⁰.

I batalion 22 pp AK liczył 28 przeliczeniowych plutonów⁷¹ szkieletowych. Dowodził nim mjr Marian Zawarczyński „Ziemowit”, którego sztab mieścił się w Krzymoszach⁷². Przygotowania do „Burzy” rozpoczęły się już 20 lipca 1944 r. W tym dniu odbyła się odprawa w Siedlcach dowódców oddziałów przewidzianych do mobilizacji. 24 lipca 1944 r. na odprawie dowódców podokręgów gen. Skroczyński nakazał wykonanie „Burzy” i odtwarzania Sił Zbrojnych⁷³ na terenie Obszaru I Warszawskiego. Walki ze strażami tylnymi wycofujących się wojsk niemieckich i trwały tu od 24 do 31 lipca.

⁶⁹ „Tygodnik Siedlecki”, 1984, nr 31 i 1984, nr 32.

⁷⁰ P. Matusak, *Siedlce 1939-1944* ..., s. 152.

⁷¹ J. Gozdawa-Gołębiowski, *Obszar Warszawski...*, s. 413.

⁷² Razem z mjr Zawarczyńskim w Krzymoszach przebywał inspektor na obwód siedlecki i miasto Siedlce mjr Lucjan Szymański „Janczar”.

⁷³ K. Sobolewski, *Wspomnienia z walk...*, A WIH, sygn. III/49/98.

Głównym zadaniem oddziałów zmobilizowanych do „Burzy” było opanowanie miasta Siedlce i nie dopuszczenie do jego zniszczenia przez wycofujący się Wehrmacht.

Akcja Burza rozpoczęła się w mieście 24 lipca 1944 r. Na przedpola Siedlec dotarły: 2 Korpus Kawaleryjski Gwardii ACz gen. W. Kriukowa i 11 Samodzielny Korpus Pancerny ACz gen. F. Rudkina⁷⁴. Próba wzięcia umocnionego miasta z marszu zakończyła się niepowodzeniem. Niemcy obsadzili ten odcinek obrony oddziałami 3 DPanc. „Totenkopf z 2 Armii. Na północ od Siedlec jej działania ubezpieczała 5 DPanc. SS „Wiking”⁷⁵. Saperzy niemieccy dokonali zaminowania miasta⁷⁶. Walki na przedpolach Siedlec prowadziły radzieckie oddziały od wschodu i południa miasta. Rozpoczęło się oblężenie Siedlec. Miasto w planie operacyjnym AK było podzielone na ogniska walki, które miały zdobywać grupy uderzeniowe kierowane przez kpt. Piotra Pryszmonta „Mona”. AK miała opanować ważne budynki w mieście: koszary 22 pp i 9 pac, gmach starostwa, dworzec, elektrownię. Do opanowania Dworca Kolejowego w Siedlcach i koszar została wyznaczona grupa „Dworzec”, dowodzona przez ppor. Tadeusza Ruszczyńskiego „Sokoła”⁷⁷.

Trzon sił realizujących „Burzę” w Siedlcach stanowił batalion obwodu AK w sile około 100 żołnierzy pod dowództwem ppor. Czesława Dylewicza „Krukowski”⁷⁸. Zadaniem zgrupowania ppor. „Krukowskiego” była obrona przed zniszczeniem elektrowni w Siedlcach, stacji wodociągów, gmachów o znaczeniu strategicznym oraz ich ochrona po wycofaniu się wojsk niemieckich. Miejscem koncentracji zgrupowania ppor. „Krukowskiego” była ul. Reymonta. W pobliżu, na ul. Cmentarnej, znajdował się magazyn broni. Patrole Kedywu przystąpiły do rozbijania Niemców i rekwizycji broni na potrzeby oddziału. W czasie tych akcji dochodziło do starć z Niemcami⁷⁹.

25 lipca 1944 r. dwie kompanie I batalionu pod dowództwem ppor. „Krukowskiego” opanowały siedlecką elektrownię. Akcja odbicia elek-

⁷⁴ P. Matusak, *Akcja „Burza” na Podlasiu*, [w:] *Podlasie w czasie...*, s. 98.

⁷⁵ 3 DPanc. SS „Totenkopf” i 5 DPanc. SS „Wiking” wchodziły w skład 2 Armii.

⁷⁶ P. Matusak, *Akcja „Burza” na Podlasiu...*, s. 98. J. Gozdawa-Gołębiowski, *Obszar Warszawski...*, s. 419.

⁷⁷ W skład Grupy „Dworzec” wchodziły następujące plutony: 15 - „Orla”, 16 - „Wrzosa II”, 22 - „Rollina”. Każda grupa, pluton i drużyna były oznaczone kryptonimami. Wyrażały się one w numerze plutonu i pseudonimie dowódcy. Dodatkowo każda drużyna w plutonie była oznaczona numeracją. Każda pierwsza drużyna w plutonie otrzymała kryptonim „Hela”, druga „Jadzia”, trzecia - „Mania”. Ułatwiała to konspirację i rozpoznanie oddziałów podczas akcji w nocy.

⁷⁸ „Echo Podlasia”, 1994, nr 28; J. Solnica, *Akcja „Burza” w obwodzie Siedlce*, relacja w zbiorach A. Ch.

⁷⁹ „Tygodnik Siedlecki”, 1984, nr 31 i nr 32.

trowni przez Niemców zakończyła się niepowodzeniem⁸⁰. Straty niemieckie wyniosły kilkunastu zabitych i rannych, straty własne - 3 poległych żołnierzy AK.

Sukcesem grupy ppor. „Krukowskiego” było rozpoznanie w oficerze niemieckim wziętym do niewoli dowódcy plutonu minerów. Znalaziono przy nim mapę z naniesionymi punktami do zaminowania⁸¹. Pozwoliło to szybkiemu przeciwdziałaniu zniszczenia miasta. Tego samego dnia jeden z patroli „Krukowskiego” unieszkodliwił ładunki wybuchowe w bloku mieszkalnym przy ul. 22 Pułku Piechoty, gmachów: banku, starostwa i poczty przy ul. Piłsudskiego, katedry, mostów garwolińskiego i łukowskiego oraz gimnazjum im. Żółkiewskiego. Uratowano również przed zniszczeniem zabytkowy siedlecki ratusz „Jacek”⁸². Aby zapobiec ponownemu zaminowaniu tych obiektów obsadzono je patrolami AK⁸³.

29 lipca 1944 r. doszło do współdziałania batalionu ppor. Cz. Dylewicza „Krukowskiego” ze zgrupowaniem ACz. Batalion ppor. „Krukowskiego” przekazał wkraczającemu do Siedlec oddziałowi piechoty radzieckiej dane rozpoznawcze łącznie z mapą rozmieszczenia niemieckich pozycji obronnych w Siedlcach. Dokonano wspólnego natarcia na pozycje niemieckie przy ul. Sokołowskiej. Zgrupowanie polsko-radzieckie w czasie dojazdu do ul. Sokołowskiej zostało zaatakowane przez niemieckie działa ppanc. i załamało się. Niemcy zniszczyli 9 czołgów radzieckich, pozostałe 2 wycofały się z miasta łącznie z oddziałem piechoty. Nastąpiła ewakuacja rannych żołnierzy ACz, których AK umieściła w szpitalu miejskim. Sytuacja oddziału ppor. Dylewicza stała się bardzo trudna. Niemcy pierścieniem otoczyli oddział AK, ostrzeliwując go z dział i moździerzy⁸⁴. W akcji „Burza” wziął także oddział VI Rejon Kolejowy AK w Siedlcach, zapobiegając zniszczeniu przez Niemców 16 parowozów i maszyn w parowozowni⁸⁵.

⁸⁰ Wg Sobolewskiego kompanie AK zostały zmuszone do opuszczenia elektrowni. K. Sobolewski, *Wspomnienia z walk...*, A WIH, sygn. 111/49/98.

⁸¹ Na temat roli Lewandowskiego w przejęciu informacji odnośnie niemieckich planów zniszczenia Siedlec istnieją 2 wersje: L. Dmowski podaje, że oddział „Krukowskiego” wziął do niewoli 2 żołnierzy, jednym z nich był Lewandowski i że to właśnie on przekazał oddziałowi ppor. „Krukowskiego” plany zniszczenia ważnych obiektów w Siedlcach. Wersję tą potwierdza także relacja J. Solnicy. Natomiast wg J. Grudnia spośród 2 żołnierzy, którzy trafili do oddziału ppor. „Krukowskiego”, Lewandowski rozpoznał w jednym z nich dowódcę plutonu minerów. Por.: „Echo Podlasia” 1994, nr 28, „Tygodnik Siedlecki”, 1984 i nr 31 i nr 32.

⁸² J. Solnica, relacja w zbiorach A. Ch.

⁸³ „Tygodnik Siedlecki”, 1984 i nr 31 i nr 32.

⁸⁴ P. Matusak. *Siedlce 1939-1944...*, s. 155-156; J. Gozdawa-Gołębiowski, *Obszar Warszawski...*, s. 420.

⁸⁵ P. Matusak. *Siedlce 1939-1944...*, s. 156.

30 lipca 1944 r. Niemcy wzmocnili ostrzał artylerii przy ul. Cmentarnej i Reymonta, ppor. Cz. Dylewicz „Krukowski” zarządził przedostanie się batalionu na stronę niemiecką w okolice koszar 9 pal. Zakończyło się to niepowodzeniem, bowiem w pobliżu mostu garwolińskiego oddział AK został zaatakowany silnym ogniem ckm i zatrzymany. Zginęło 2 żołnierzy AK⁸⁶.

W walkach o Siedlce poległo 6 żołnierzy AK, a 5 zostało rannych⁸⁷. Ponadto 2 żołnierzy Kedywu trafiło do niewoli, podczas wycofywania się Niemców do Sokołowa Podlaskiego zostali oni rozstrzelani⁸⁸.

31 lipca 1944 r. Siedlce zostały zajęte przez 129 Korpus Armii, 2 Korpus Kawaleryjski Gwardii gen. W. Kriukowa i 11 Samodzielny Korpus Pancerny gen. F. Rudkina⁸⁹. W wyzwolonych Siedlcach władzę przejęła Delegatura RP i AK. Stanowisko starosty sprawował Zygmunt Chrzanowski „Lisiecki” (Delegat Powiatowy RP), został on aresztowany po wkroczeniu NKWD. Batalion „Krukowskiego” wrócił do konspiracji.

4 sierpnia 1944 r. inspektor siedlecki mjr Lucjan Szymański „Janczar” zarządził rozwiązanie I batalionu 22 pp, ukrycie broni i powrót do konspiracji. Stało się to po aresztowaniu dowódcy 8 DP przez NKWD. Komendant obwodu i dowódca I batalionu 22 pp AK z oficerami zameldowali się u władz administracyjnych w mieście⁹⁰. Rozpoczęły się jednak aresztowania żołnierzy AK przez NKWD.

⁸⁶ Byli to: Roman Gostkowski „Wesoły” i Henryk Tokarski „Oset”.

⁸⁷ J. Solnica, relacja w zbiorach A. Ch.

⁸⁸ Byli to: Jan Ołdakowski „Mętniak” i Józef Wołosz „Jog”.

⁸⁹ P. Matusak, *Akcja „Burza” na Podlasiu*, [w:] *Podlasie w czasie...*, s. 98.

⁹⁰ K. Sobolewski, *Wspomnienia z walk...*, A WIH, sygn. III/49/98, s. 28.